অধ্যায় ১০ ঃ দলিত আন্দোলন

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ 'দলিত' অভিধাটোৰ ব্যাখ্যা

১০.৪ দলিত আন্দোলন ঃ উদ্ভৱ, কাৰণ আৰু উদ্দেশ্য

১০.৫ দলিত আন্দোলনৰ লগত জড়িত বিভিন্ন দিশ, নেতৃত্ব আৰু ইয়াৰ ফলাফল

১০.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১০.৭ অধিক জানিবলৈ

১০.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১০.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতত সংঘটিত দলিত আন্দোলনৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব
- দলিত আন্দোলনৰ কাৰণ, উত্থান তথা ইয়াৰ লগত জড়িত বিভিন্ন দিশ সম্পর্কে জানিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

সমাজে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা আৰু অন্যান্য কাৰকৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক আন্দোলনৰ সৃষ্টি হয়। দেশৰ দলিতসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সামাজিক বাধাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত দলিত আন্দোলনৰ উত্থান হৈছিল। প্রস্তাৱিত এই অধ্যায়ত ভাৰতৰ দলিত আন্দোলনৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়োৱাৰ লগতে সেই সম্পর্কে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰাৰ প্রয়াস কৰা হ'ব।

১০.৩ 'দলিত' অভিধাটোৰ ব্যাখ্যা

'দলিত' শব্দটোৰ মূল হ'ল সংস্কৃত ভাষা। সাধাৰণ অর্থত এই অভিধাটোৱে 'গুড়ি কৰা' বা 'সৰু সৰু টুকুৰাত ভাঙি পেলোৱা' বুজায়। হিন্দুসকলে পূর্বৰ অস্পৃশ্যসকলক দমন কৰি ৰখা প্রক্রিয়াৰ প্রসংগত জ্যোতিৰাও ফুলেই ঊনবিংশ শতিকাত পোনপ্রথমবাৰৰ বাবে 'দিলত' শব্দটো। ব্যৱহাৰ কৰিছিল বুলি কোৱা হয়। মহাত্মা গান্ধীয়ে জাতিভেদ নাশ কৰাৰ উদ্দেশ্যে 'হৰিজন'

শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'ভগৱানৰ সন্তান'। ভাৰতীয় সংবিধানত থকা উল্লেখ অনুসৰি অনুসূচীত জাতিৰ সূচীত অন্তর্ভুক্ত লোকসকলেই হৈছে দলিত। সমসামচিক সময়ত বহুতো দলিত লোকে এই অভিধাটো তেওঁলোকৰ জাতিৰ নামৰ অধিক অৱনতিৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ অথবা 'অস্পৃশ্য' শব্দৰ ব্যৱহাৰ ৰোধ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। বর্তমান সময়ত দলিত শব্দটোৰ সেইসকল লোকক বুজোৱা হয়। যিসকলে অবদমনৰ সন্মুখীন হৈ থকাৰ পিছতো নিজৰ অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ সংগ্রামত ব্রতী হৈ আছে। আধুনিক ভাৰতত দলিত এটা ৰাজনৈতিক পৰিচয়।

দলিতসকলৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে আমি এটা কথাও মনত ৰখা উচিতযে দলিতসকল হৈছে বর্ণাশ্রম পদ্ধতিৰ জাতিভেদ প্রথাত একেবাৰে নিম্নতম স্থাপন কৰা লোক। বিভিন্ন পণ্ডিতে প্রদান কৰা ই হৈচে দলিতৰ পৰম্পৰাগত ব্যাখ্যা। ব্যাখ্যাটোৰ কিছু পৰিৱর্তন সাধন কৰি 'দলিত' শব্দৰ জৰিয়তে এক প্রকাৰৰ জাতিক বুজোৱাৰ উপৰিও দেশৰ পৰম্পৰাগত নীতিৰ ফলত অর্থনৈতিক, সামাজিক, প্রশাসনিক আৰু জীৱন ধাৰণৰ সকলো দিশৰ পৰা শোষিত লোকক বুজোৱা হয়। 'দলিত'ৰ উপৰিও নিম্ন জাতিৰ লোকক বুজাবলৈ বিভিন্ন অভিধা ব্যৱহাৰ কৰা হয়। তেনেকুৱা কিছুমান অভিধা হ'ল দস্যু, দশ, অতিশূদ্র, আদিকর্ণাটকা, পঞ্চমা, তিৰুকুলতৰ, আদি দ্রাবিড় ইত্যাদি।

১০.৪ দলিত আন্দোলন ঃ উদ্ভৱ, কাৰণ আৰু উদ্দেশ্য

সাধাৰণ অর্থত জাতিভিত্তিক শোষণ আৰু বৈষম্যৰ বিৰুদ্ধে মানুহৰ আন্দোলনেই হৈছে দলিত আন্দোলন। এই আন্দোলনত দলিত তথা ভাৰতীয় সমাজ ব্যৱস্থাত পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা অন্যান্য লোকসকলৰ মানৱ অধিকাৰ লাভৰ সংগ্রাম পৰিলক্ষিত হয়। দলিত আন্দোলনৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্রীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সংগঠনৰ লগতে জাতি ব্যৱস্থা, অমানৱীয় অত্যাচাৰ বা দাসত্ব তথা অন্যান্য বিসংগতিৰ প্রতি সমর্থন অর্জন কৰাৰ প্রয়াস পৰিলক্ষিত হয়।

প্রতিষ্ঠা কালৰেপৰা ভাৰতীয় সমাজ ব্যৱস্থাটো জাতিগত প্রথাৰ ভিত্তিত স্পষ্ট ৰূপত বিভাজিত হৈ আহিছে। এজন ব্যক্তিৰ জাতি সাধাৰণতে জন্মগতভাৱে নির্ণীত হয়। যি জাতিত তেওঁৰ জন্ম হয়, সেই জাতিৰে সদস্য হিচাপে অন্তর্ভুক্ত হৈ পৰে। ভাৰতৰ পৰম্পৰাগত জাতি প্রথাত নিম্ন বুলি গণ্য কৰা জাতিসমূহক সামাজিক অনুক্রমত নিম্নতম স্থানত ৰখা হয়। তেওঁলোকে আনকি বিভিন্ন জাতিভিত্তিক অসমানতাৰো সন্মুখীন হয়। দলিতসকলক জাতিগতভাৱে নির্ধাৰিত বৃত্তি সলনি কৰাৰো অনুমতি প্রদান কৰা নহয়। জাতিভিত্তিক অসমানতা বা বৈষম্যৰ প্রভাৱ ইমানেই বেছি যে তেওঁলোকক গাঁও বা চহৰৰ দাঁতিকাষৰীয়া অঞ্চলত বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হয়। এনে সামাজিক অমানবীয়তাৰ বিপক্ষে বহুতো দলিতে সংগ্রাম কৰিছিল। জাতি প্রথাৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলোৱা দুটা কাৰক আছে, যি দুটা দলিতসকলৰ সামাজিক উত্থান আৰু তেওঁলোকৰ মাজত সচেতনতা সৃষ্টিৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ। প্রথমতে ক'ব পাৰি, প্রগতিশীল চিন্তা, ব্যক্তিস্বতন্ত্রতা আৰু সমতাৰ দৰে পশ্চিমীয়া ধাৰণাসমূহে হিন্দু সমাজ ব্যৱস্থা, জাতি ব্যৱস্থা আৰু অন্যান্য ব্যৱস্থাত প্রৱেশ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দ্বিতীয়তে, ব্রিটিছ

প্রশাসনে আইনৰ সমতাৰ ধাৰণা প্ৰৱৰ্তন কৰাৰ লগতে আৰম্ভ কৰা নতুন প্ৰযুক্তিসমূহে সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ আন্দোলনক এক বৌদ্ধিক আৰু আবেগিক গতি প্ৰদান কৰিছিল।

ভাৰতত অতীতৰ পৰা উচ্চ জাতিৰ লোকৰ নিম্ন জাতিৰ লোকৰ প্ৰতি চলি অহা তীব্ৰ ঘৃণা তথা শোষণৰ পৰিণতিত এই দলিত আন্দোলনৰ সৃষ্টি হৈছিল। তেতিয়াৰ পৰা দলিতসকলক আন তিনিটা বৰ্ণৰ অন্তৰ্গত লোকৰ সেৱা কৰাৰ অৰ্থে নিয়োগ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল, তেতিয়াৰ পৰা তেওঁলোকক উচ্চ স্তৰৰ মানসিক অনুশীলন আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক-ৰাজনৈতিক প্ৰয়োজনীয়তা তথা সন্মানৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হৈ আহিছিল।

শ্ৰমৰ বিভাজন বৈষম্যমূলক আৰু অন্যায়ভাৱে সম্পন্ন হৈছিল। জাতি প্ৰথাই দলিতসকলৰ জীৱন দুৰ্বিষহ কৰি তুলিছিল য'ত বৃত্তি ক্ৰমান্বয়ে জাতিলৈ পৰিৱৰ্তন হৈছিল। প্ৰাচীন কালৰে পৰা সমাজৰ প্ৰধান কামসমূহৰ পৰা দলিতসকলক বঞ্চিত কৰি অহা হৈছিল। দলিতসকলক মূলতঃ বিষ্ঠা পৰিষ্কাৰ কৰা। ঝাড়ু দিয়া আদি নিম্নস্তৰৰ আৰু কম মজুৰিযুক্ত কামত জড়িত কৰাই অহা হৈছে। হিন্দু গাঁৱৰ দাঁতিকাষৰীয়া অঞ্চলত থাকিবলগীয়া হোৱা বাবে দলিতসকলে ভৌগোলিক বিচ্ছিন্নতাৰো কোনো সুফল পোৱা নাছিল। তেওঁলোকক অস্পৃশ্য বুলি গণ্য কৰাৰ লগতে প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে গাঁৱৰ মূল ভূ-খণ্ডৰ পৰা আঁতৰাই ৰখা হৈছিল আৰু ভালদৰে বস্ত্ৰ তথা অংলকাৰ পৰিধান কৰিবলৈও নিদিছিল। বহু অত্যাচাৰ ধৰ্মক দোহাই দি কৰা হৈছিল এই লোকসকলৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ বজাই ৰাখিবলৈ তেওঁলোকক শিক্ষাৰ সুবিধাও প্ৰদান কৰা হোৱা নাছিল। যদি কোনো দলিতে মন্ত্ৰ শুনিছিল বা শুনাৰ চেষ্টা কৰিছিল, তেন্তে তেওঁৰ কাণত গলিত লাভা ঢালি দিয়া হৈছিল। আকৌ বহু ঠাইত দলিতসকলে খোজ কঢ়া ৰাস্তাটো অপবিত্ৰ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু উচ্চ জাতিৰ লোকে সেই ৰাস্তাতে খোজ কাঢ়িব লাগিলে ৰাস্তাটো সাৰি-মচি পবিত্ৰ কৰি দিব লাগিছিল। সেয়েহে অধিকাংশ নিম্ন জাতিৰ লোকে ককালত ঝাড়ু বান্ধি থৈছিল। নিম্ন জাতিৰ লোকক দেহৰ উৰ্ধাংশ ঢাকি ৰখাত যেতিয়া বাধা প্ৰদান কৰা হৈছিল, তেতিয়া ট্ৰাডাংকোৰত ১৮১৩ৰ পৰা ১৮৫৯ লৈ ইয়াৰ বিপক্ষে এটা আন্দোলন চলিছিল। ট্ৰাডাংকোৰ সাম্ৰাজ্যৰ নাদাৰ (Nadar) জাতিৰ মহিলাসকলে দেহৰ উৰ্ধাংশত বস্ত্ৰ পৰিধানৰ অধিকাৰৰ বাবে আন্দোলন কৰিছিল। এই আন্দোলনক 'চান্নাৰ লাহালা' (Channar Lahala) অথবা 'চান্নাৰ বিদ্ৰোহ' (Channar Revolt) বা 'মাৰু মাৰাস্কাল চামাৰা' (Maru Marakkal Samara) নামেৰে জনা যায়। আন্দোলনৰ পূৰ্বে কেবল নায়াৰ জাতিৰ মহিলাসকলৰহে দেহ উৰ্ধাংশ আবৰণ কৰাৰ অধিকাৰ আছিল। তেওঁলোকে উচ্চ জাতিৰ হিন্দু মহিলা আছিল।

বৈষম্যমূলক আচৰণৰ অন্যতম দলিতসকলক যথেষ্ট পুতৌজনক অৱস্থাত বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হৈছিল। ই তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ সমতাৰ অধিকাৰৰ বাবে যুঁজ দিবলৈ তৎপৰ কৰি তুলিছিল, স্বাধীনতাৰ পৰৱৰ্তী সময়ত দলিত আন্দোলনে এক নতুন গতি লাভ কৰিছিল, যাৰ মূল বৈদিক যুগতে আছিল। পশ্চিমীয়া ভাষা আৰু খ্ৰীষ্টান মিছনেৰীসকলৰ আগমনৰ লগে লগে দলিতসকল সমতা আৰু স্বাধীনতাৰ অধিকাৰক লৈ সচেতন হৈ পৰিল আৰু ফলত সমসাময়িক সময়ত দলিত আন্দোলন আৰম্ভ হ'ল। ক্ষোভিত দলিতসকলে এনে

বিভিন্ন কাৰণত ব্ৰাহ্মণ্যবাদৰ বিৰোধিতা কৰা আৰম্ভ কৰিলে।

প্ৰকৃতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি দলিত আন্দোলনৰ লক্ষ্যসমূহ তলত দিয়াৰ দৰে উল্লেখ কৰিব পাৰি —

জাতিগত বৈষম্যৰ অৱসান, নিষ্পেষিত লোকসকলক জাতিভিত্তিক শোষণৰ পৰা মুক্ত কৰা, মানৱীয় প্ৰমূল্যবোধৰ বিৰোধী শিশু শ্ৰমিক ব্যৱস্থাৰ অৱসান ঘটোৱা, লিংগ ভিত্তিক দমন আৰু ছোৱালীৰ অবৈধ সৰবৰাহ বন্ধ কৰা, হিন্দুত্বৰ অধিকাৰ সম্বন্ধীয় সাংস্কৃতিক দেশীবাদৰ ভাবধাৰাৰ বিৰোধিতা কৰা, দলিতসকলৰ অৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন কৰাৰ লগতে সবলীকৰণৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা, সমাজত জাতিভিত্তিক স্তৰ বিভাজনৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ অৱসান ঘটাই দলিতৰ ওপৰত চলা দমনমূলক নীতি বন্ধ কৰা।

গতিকে দলিত আন্দোলন হ'ল ভাৰতৰ সমাজ ব্যৱস্থাত থকা জাতিগত দমনমূলক নীতিৰ বিৰুদ্ধে এটা পদ্ধতিগত বিৰোধিতা। ই হৈছে সমাজৰ নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোকে ব্ৰাহ্মণ্যবাদৰ কৰ্তৃত্বৰ বিপক্ষে কৰা এক সংগ্ৰাম। দলিত আন্দোলন হৈছে মূলৰ লগত জড়িত লোকৰ ন্যায়ৰ বাবে বাক্-স্বাধীনতা, নাটক, গান, সাহিত্য, সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান আৰু অন্যান্য সমগোত্ৰীয় আহিলাৰ জৰিয়তে কৰা আন্দোলন। বহু বিশেষজ্ঞই এই আন্দোলনক হিন্দু সমাজত সকলো জাতিৰ লোকৰ মাজত সমতা স্থাপনৰ অৰ্থে দলিতসকলৰ দ্বাৰা কৰা আন্দোলন বুলিও কৈছে। দলিত আন্দোলনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হ'ল সামাজিক সমতাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত এখন ভাৰতীয় সমাজ স্থাপন কৰা।

১০.৫ দলিত আন্দোলনৰ লগত জড়িত বিভিন্ন দিশ, নেতৃত্ব আৰু ইয়াৰ ফলাফল

বছৰ বছৰ চলি অহা বৈষম্যই দলিত আন্দোলনৰ নেতৃত্ব দিব পৰা এচাম নেতৃস্থানীয় বুদ্ধিজীৱীৰ জন্ম দিছিল। এনে এগৰাকী বৌদ্ধিকভাৱে সচেতন আৰু নেতৃস্থানীয় ব্যক্তি হ'ল ড° বি. আৰ. আম্বেদকাৰ। তেওঁলোকে সমাজৰ অবদমিত লোকসকলৰ মৰ্যাদা আৰু মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰিছিল। দলিত আন্দোলন গঢ়ি উঠা কাৰকৰ ভিত্তিত 'সৰ্বভাৰতীয় অবদমিত লোকৰ সংগঠন' (All Indian depressed Association) অৰু 'সৰ্বভাৰতীয় অবদমিত জাতিৰ সংঘ (All Indian Depren Class federation) স্থাপন কৰা হৈছিল। এওঁলোকে দলিতসকলৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ উন্নয়নৰ লগতে তেওঁলোকক শিক্ষাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ লক্ষ্য আগত লৈছিল। সংগঠনসমূহে ৰাজহুৱা কুৱাৰ পৰা পানী সেৱনৰ অধিকাৰ, বিদ্যালয়ত নামভৰ্তিৰ অধিকাৰ, উমৈহতীয়া ৰাজহুৱা পথ ব্যৱহাৰৰ অধিকাৰ, ৰাজহুৱা মন্দিৰত প্ৰৱেশ কৰাৰ অধিকাৰৰ দৰে প্ৰাথমিক অধিকাৰসমূহ নিশ্চিত কৰাৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত দলিতসকলৰ সমতাৰ বাবে ড° বি. আৰ. আম্বেদকাৰৰ নেতৃত্বত হোৱা 'মহদ সত্যাগ্ৰহ' (১৯২৭) Mahad Satyagrah অন্যতম আছিল।

১৯২৩ চনত মহাত্মা গান্ধীয়ে 'সৰ্বভাৰতীয় হৰিজন সেৱা সংঘ' স্থাপন কৰিছিল। এই সংস্থাটোৱে হৰিজনসকলৰ বাবে বৃত্তিমুখী শিক্ষাৰ বিদ্যালয়ৰ লগত বহুতো বিদ্যালয় স্থাপন

কৰিছিল। দলিত সংগ্ৰাম হৰিজনসকলৰ বাবে প্ৰাথমিক স্তৰৰ পৰা বিশ্ববিদ্যালয় পৰ্যায়লৈ বিনামূলীয়া শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ লগতে অন্যান্য বিভিন্ন ফলপ্ৰসু আঁচনি গ্ৰহণ কৰিছিল।

আইনৰ ধাৰাসমূহ অধিক কঠোৰভাৱে বলবৎ কৰাৰ লগতে আইন অমান্য কৰাৰ পৰিণতিসমূহ নিৰ্দিষ্ট কৰাৰ উদ্দেশ্যে 'অস্পৃশ্যতা (অপৰাধ) আইন (১৯৫৫) 'প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ বাহিৰেও হৰিজনসকলক অনগ্ৰসৰতাৰ পৰা মুক্ত কৰিবলৈ বিশেষ শৈক্ষিক সুবিধা প্ৰদান কৰা হৈছে। ইতিপূৰ্বে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে ড° বি. আৰ. আম্বেদকাৰে ১৯২০ চনত মহাৰাষ্ট্ৰত এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অস্পৃশ্যতা বিৰোধী আন্দোলন গঢ়ি তুলিছিল। আধুনিক সভ্যতাত ৰাজনৈতিক সম্পদসমূহৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে অস্পৃশ্যসকলে উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকৰ দৰে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমতা স্থাপন কৰি উন্নতি সাধনৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সম্ভাৱনাৰ বিষয়ে তেওঁ অনুভৱ কৰিব পাৰিছিল। তেওঁ শ্ৰমিকসকলৰ কল্যাণৰ বাবে স্বায়িত্বশাসিত শ্ৰমিক সংঘক নিৰপেক্ষতাৰ ভিত্তিত এক পদ্ধতিগত ৰূপ প্ৰদান কৰিছিল।

১৯৩০ চন দলিত আন্দোলনৰ বাবে যথেষ্ট গুৰুত্বপূৰ্ণ আহিলা কিয়নো এইটো বছৰতে দলিতসকলে পৃথক ভোটাধিকাৰৰ বাবে দাবী উত্থাপন কৰিছিল। ইয়াক কেন্দ্ৰ কৰি আম্বেদকাৰ আৰু গান্ধীৰ মাজত মতবিৰোধীৰ সৃষ্টি হৈছিল। ১৯৩০ৰ দশকৰ আদিভাগত আম্বেদকাৰে ঠিৰাং কৰিছিল যে অস্পৃশ্যসকলৰ স্থিতিৰ উন্নতি সাধন কৰাৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল হিন্দু ধৰ্ম ত্যাগ কৰা। তেওঁৰ মত অনুসৰি অস্পৃশ্যসকলৰ বাবে বৌদ্ধ ধৰ্ম হিন্দু ধৰ্মৰ উৎকৃষ্ট বিকল্প। তেওঁ বৌদ্ধ ধৰ্মক সমৰ্থন কৰিছিল কিয়নো ই এটা সমতাত বিশ্বাসী ভাৰতীয় ধৰ্ম। এই ধৰ্ম জাতিভেদ আৰু ব্ৰাহ্মণ্যবাদৰ বিৰোধী। ১৯৫৬ চনত আম্বেদকাৰ আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে বৌদ্ধিক ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৯৭০ৰ দশকৰ আদিভাগত মহাৰাষ্ট্ৰৰ দলিতসকলে 'দলিত পেন্থাৰ' (Dalit Panther) আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল। এই আন্দোলন কেবল মহাৰাষ্ট্ৰৰ চহৰ অঞ্চলতে সীমাবদ্ধ হৈ আছিল আৰু কৰ্ণাটক, গুজৰাট, অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, উত্তৰ প্ৰদেশ আৰু অন্যান্য ৰাজ্যত বিয়পি পৰা নাছিল। 'দলিত পেন্থাৰ' নামৰ সামাজিক সংগঠনটোৱে জাতিভিত্তিক বৈষম্যৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। এই সংগঠনটো মে' ১৯৭২ চনত নামদেও ধাচাল আৰু জে. বি. পাৱাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ১৯৭০ আৰু ১৯৮০ দশকত এই সংগঠনটোই যথেষ্ট সফলতা অৰ্জন কৰিছিল।

দলিতসকলৰ স্বকীয় পৰিচয়ৰ দাবী দলিত আন্দোলনৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয় হৈ পৰিছে। দলিত আন্দোলনসমূহ বৈষম্য আৰু হত্যাৰ বিপক্ষে স্থানীয় পৰ্যায়ত সহযোগিতা সৃষ্টিকাৰী প্ৰক্ৰিয়া আছিল। এনেকুৱা বহুত স্থানীয় আন্দোলন সংঘটিত হৈছে য'ত জাতিভিত্তিক বৈষম্য আৰু শোষণৰ বিৰোধিতা কৰিবলৈ দলিতসকলে বৃহৎ দলত গাঁৱৰ পৰা ওলাই আহিছে। এনেকুৱা এটা ঘটনা পৰিলক্ষিত হৈছিল ১৯৮৯ চনত যেতিয়া সম্বার্দা গাঁৱৰ দলিতসকলে বৈষম্য আৰু অত্যাচাৰৰ বিৰোধিতা কৰি নিজৰ গাঁও ত্যাগ কৰি ১৩১ দিন ধৰি জিলা কালেক্টৰৰ কাৰ্যালয়ৰ মুখত বাহৰ পাতি আছিল। তেওঁলোকে বসবাসৰ বাবে বিকল্প স্থানৰ দাবী তুলিছিল, য'ত তেওঁলোকৰ জীৱন আৰু আত্মসন্মান সুৰক্ষিত হৈ থাকে। তেওঁলোকক ভূমি আৰু মৰ্যাদা ৰক্ষাৰ স্থায়ী সমাধান নিদিয়ালৈ আঁতৰি অহা নাছিল।

দলিত আন্দোলন হৈছে সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু অর্থনৈতিক ক্ষেত্রত উচ্চ স্তৰৰ লোকসকলৰ দমন আৰু শোষণৰ বিৰুদ্ধে এক প্রতিক্রিয়া। সমসাময়িক দলিত সাহিত্যসমূহ হ'ল সামাজিক-সাংস্কৃতিক বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ এক প্রদান আহিলা। বর্তমান সময়ত যোগাযোগৰ উন্নত মাধ্যমেও ব্যাপক পৰিসৰত একত্রিত আৰু সংগঠিত হোৱাৰ ক্ষেত্রত ভূমিকা গ্রহণ কৰিছে। আকৌ শিক্ষাৰ পৰিবর্তিত গাঁথনিয়ে সামাজিক-সাংস্কৃতিক উত্থাপনৰ ক্ষেত্রত নতুন সম্ভাৱনাৰ সৃষ্টি কৰিছে। ওপৰত উল্লেখ কৰা সকলো কাৰক সমাজত অস্পৃশ্যসকলৰ স্থান উন্নত কৰাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ।

বর্তমান সময়ত দলিত লোকসকলৰ কৃতিত্বক কেৱল সামাজিক-সাংস্কৃতিক ক্ষেত্রতে নহয়, আর্থিক ক্ষেত্রতো মহত্বপূর্ণ হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়।

ৰাজনীতিত গুৰুত্বপূর্ণ স্থানত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ লগতে চৰকাৰেও দলিতসকলৰ অৱস্থাৰ উন্নতিৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি আৰু মহাবিদ্যালয়-বিশ্ববিদ্যালয়ত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রখনত পিছপৰা শ্রেণীৰ লোকে যাতে সমপ্রতিনিধিত্ব পায় তাৰ বাবে বি. আৰ. আম্বেদকাৰ আৰু অন্যান্য আন্দোলনকাৰীয়ে লোকসভা আৰু বিধানসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ কৰাৰ নীতি গ্রহণ কৰিছিল।

অৱশ্যে বছৰ বছৰ চলি অহা এনে দলিতৰ সংগ্রাম তথা আন্দোলনৰ পিছতো আজিও দলিত বিৰোধী বৈষম্যৰ প্রাদুর্ভাৱ কিছুমান অঞ্চলত পৰিলক্ষিত হয়। বহু দলিত বিৰোধী লোকে সমতা অথবা দলিতৰ প্রতি বিশেষ আচৰণ কৰাৰ প্রথাৰ বিৰোধিতা কৰে আৰু দলিতসকলক দমন কৰিবলৈ বিভিন্ন হিংসাত্মক ব্যৱস্থাত গ্রহণ কৰে। যদিও বৈষম্য বিৰোধী বিভিন্ন আইন গ্রহণ কৰা হৈছে, তথাপিও বহুতো দলিত লোক এতিয়াও সামাজিক বৈষম্য আৰু অসন্মানৰ সন্মুখীন হৈ আছে। পৰম্পৰাগত ধ্যান-ধাৰণা আৰু জাতিভিত্তিক হিংসা দলিত আৰু অ-দলিতসকলৰ মাজত নৈমিত্তিক ঘটনাত পৰিণত হৈছে। বহু লোকে অর্থনৈতিক সূচলতাৰ জৰিয়তে দলিতসকলৰ অৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰিব নোৱাৰি। শিক্ষাৰ অধিকাৰ, ভীতিহীনভাৱে নিজৰ ধর্ম পালনৰ অধিকাৰ, ধর্মীয় গ্রন্থ অধ্যয়নৰ আৰু দলিত সাহিত্যৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ অৱস্থা দাঙি ধৰাৰ অধিকাৰ আদিৰ দলে সমাজৰ প্রাথমিক স্তৰত হোৱা পৰিৱর্তনে দলিতৰ অৱস্থাৰ যোগাত্মক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব পাৰে। লগতে এইটো মনত ৰাখিব লাগিব যে জাতি হৈচে মানুহৰ মনত গভীৰভাৱে শিপাই থকা এটি ধাৰণা। সেয়েহে বৈষম্যমূলক আচৰণ বন্ধ কৰিলেই সমাজ পৰিৱর্তন নহয়; ইয়াৰ বাবে মুক্ত মানসিকতাৰ সমাজো সৃষ্টি কৰিব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'দলিত আন্দোলন' কি?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ দলিত আন্দোলনৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ দলিত সাহিত্য বুলিলে কি বুজে?

.....

১০.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- দলিত আন্দোলন হৈছে সামাজিক ব্যৱস্থাটোত উন্নত অৱস্থা লাভৰ বাবে কৰা এক সংগ্ৰাম।
- দলিত আন্দোলন হৈছে সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰত উচ্চ স্তৰৰ লোকসকলৰ দমন আৰু শোষণৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়া। সমসাময়িক দলিত সাহিত্যসমূহ হ'ল সামাজিক-সাংস্কৃতিক বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ এক প্ৰধান আহিলা।
- শিক্ষিত দলিতসকলে দুখীয়াসকলে সন্মুখীন হোৱা সমস্যা আৰু উচ্চ জাতিৰ লোকসকলে কৰা দুৰ্ব্যৱহাৰ আৰু প্ৰদান কৰা মৃত্যুভয়ৰ দিশটো গুৰুত্বসহকাৰে বিচাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। তেওঁলোকে ব্ৰিটিছসকলৰ দ্বাৰা প্ৰবৰ্তিত বিভাজন আৰু শাসন নীতিৰ লগতে লোকপিয়লত কৰা জাতিভিত্তিক বৰ্গীকৰণৰ ব্যৱস্থাৰ পৰ্যাপ্ত সুবিধা লাভ কৰিছে। ই জাতিগত সমতা স্থাপনৰ বাবে দাবী উত্থাপনৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ হিচাপে বিবেচিত।
- বৰ্তমান সময়ত যোগাযোগৰ উন্নত মাধ্যমেও ব্যাপক পৰিসৰত একত্ৰিত আৰু সংগঠিতি হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। আকৌ শিক্ষাৰ পৰিবৰ্তিত গাঁথনিয়ে সামাজিক-সাংস্কৃতিক উত্থানৰ ক্ষেত্ৰত নতুন সম্ভাৱনাৰ সৃষ্টি কৰিছে।
- ওপৰত উল্লেখ কৰা সকলো কাৰক সমাজত অস্পৃশ্যসকলৰ স্থান উন্নত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ। জ্যোতিবা ফুলেই মহাৰাষ্ট্ৰত, বি. আৰ. আম্বেদকাৰ আৰু শ্ৰী নাৰায়ণ গুৰুই কেৰালাত জাতিভিত্তিক সমতাৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰিছিল।
- গান্ধীয়ে স্বাধীনতা আন্দোলনৰ লগত অস্পৃশ্যতা নিৰ্মূলৰ সংগ্ৰামক একত্ৰিত কৰিছিল। লগতে ভাৰ্কম (Varkom) আৰু গুৰুভায়ুৰ সত্যাগ্ৰহৰ দৰে সংগ্ৰাম আৰু আন্দোলনৰ পৰিকল্পনা কৰা হৈছিল। তেওঁ অস্পৃশ্যতাৰ বাবে নিম্ন জাতিৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাৰ বিষয়ে উচ্চ জাতিৰ লোকক উপলব্ধি কৰাব বিচাৰিছিল।
- ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত অন্যান্য সংগ্ৰামো গঢ়ি উঠিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে পঞ্জাৱত আদি ধৰ্ম, উত্তৰ প্ৰদেশত আদি হিন্দী, পশ্চিম বংগত নমশ ভেদচাচ (Namash Vedsas) আদি। বিহাৰৰ এগৰাকী কংগ্ৰেছ নেতা জগজীৱন ৰামে 'খেতমাজুৰ সভা' (Khetmajoor Sabha) আৰু 'পিছপৰা শ্ৰেণীৰ সংঘ' (Depressed Class Lcague) স্থাপন কৰিছিল। উত্তৰ ভাৰতত ১৯৮০ৰ দশকত 'বহুজন সমাজ পাৰ্টি' (BSP) কান্সীৰামে গঠন কৰিছিল আৰু পৰৱৰ্তী কালত দলিত নেতা তথা দলটোৰ

সদস্য মায়াৱতী উত্তৰ প্ৰদেশৰ মুখ্যমন্ত্ৰী পদত অধিষ্ঠিত হৈছিল। কানপুৰৰ আচার্য ঈশ্বৰদত্ত মেধার্থঙ্গি (১৯০০-১৯৭১)য়ে পুনৰ দলিতৰ সংগ্ৰাম আৰম্ভ কৰিছিল।

- বৰ্তমান সময়ত দলিত লোকসকলৰ কৃতিত্বক কেৱল সামাজিক-সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰতে নহয়, আৰ্থিক ক্ষেত্ৰতো গুৰুত্বপূৰ্ণ হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়।
- ৰাজনীতিত গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থানত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ লগতে চৰকাৰেও দলিতসকলৰ অৱস্থাৰ উন্নতিৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি আৰু মহাবিদ্যালয়-বিশ্ববিদ্যালয়ত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰখনত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে যাতে সমপ্ৰতিনিধিত্ব পায় তাৰ বাবে বি. আৰ. আম্বেদকাৰ আৰু অন্যান্য আন্দোলনকাৰীয়ে লোকসভা আৰু বিধানসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ কৰাৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল।

১০.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1. Ambedkar, B. R. 1987, Writings and Speeches, Volume 3, Bombay : Government of Maharashtra
2. Charsley, Simon, 2004, Interpreting Untouchability : The Performance of caste in Andhra Pradesh, South Indian, Asian Folklore Studies, Volume-63, No.-2, P.P. 267-290
3. Chatterjee, P. 2007, 'On Civil Society and Political Society in Postcolonial Democracies', in Sudipta kaviraj and Sunil khilnani (eds.) Civil Society : History and Possibilities, Cambridge, Cambridge Press, PP 165-178.
4. Gellner, David N. (ed.), 2009, Ethnic Activism and civil Society in South Asia, New Delhi, Sage publications.

১০.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যক্তি আৰু বিভিন্ন দলে জাতিভিত্তিক বৈষম্য আৰু দুৰ্ব্যৱহাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা আন্দোলন।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) জাতিভিত্তিক বৈষম্যৰ অন্ত পেলোৱা।

খ) নিম্ন শ্রেণীৰ লোকৰ বিৰুদ্ধে জাতিভিত্তিক হিংসাৰ অন্ত পেলোৱা।

গ) দলিতসকলৰ অৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন কৰাৰ লগতে সবলীকৰণৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মুক্তি আন্দোলনৰ সময়ত বিকশিত দলিতসকলৰ সচেতনতাৰ পৰিণতিত সৃষ্ট সাহিত্য।

১০.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চমু উত্তৰৰ প্রশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ ঃ দলিতসকলে সন্মুখীন হোৱা মানৱ অধিকাৰ সম্পৰ্কীয় দিশসমূহৰ বিষয়ে এটি টোকা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ 'দলিত' শব্দটোৰ অর্থ লিখক।

(খ) দীঘল উত্তৰৰ প্রশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ ঃ ভাৰতত বিভিন্ন সময়ত হোৱা দলিত আন্দোলন নেতৃত্বৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ সমসাময়িক সময়ৰ দলিত আন্দোলনৰ বিষয়ে এটা প্রৱন্ধ যুগুত কৰক।

*** ***** ***